

Павло Ямчук

ЯМЧУК Павло Миколайович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціальних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, професор кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін Уманського національного університету садівництва. Сфера наукових інтересів – українська філософська думка доби Середньовіччя та Бароко, філософія науки та права, проблеми осмислення філософії вітчизняного садівництва.

ФІЛОСОФІЯ САДУ В СВІТОВІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ СВІТОГЛЯДНИХ ТРАДИЦІЯХ

У статті досліджується з філософсько-українознавчих диспозицій феномен саду та садівництва, окреслюється спосіб їхнього осягнення в універсумі вітчизняної світоглядно-буттєвої традиції.

Ключові слова: феномен саду, філософія українського садівництва, філософема саду в світовій та вітчизняній культурі.

У вітчизняному триванні національно-культурної ідентичності від давніх-давен і до сьогодення багатоаспектний феномен філософського осмислення саду є одним із основних, одним із тих, що критеріально визначають сутність присутності кожної людини в семіосфері світових цивілізацій та культур. Світоглядний універсум саду від своєї природи в українській традиції філософування має виразно біблійний, святоєвангельський характер, адже й сама українська філософія соціуму та індивідуальності від часу Хрещення Русі-України прямо зумовлюється осмисленням саду як особливого дискурсу, в якому єднаються покоління творців-садівників, сполучаються різні духовні й буттєві звичаї плекання садівництва, а саджанці прямо асоціюються в українській філософсько-міфологічній, народнопоетичній традиції з молодими поколіннями. Сад для українців – не просто архетип міфологічного або буттєвого осмислення. Сад і садівництво є філософією національного, на гармонійних засадах побудованого світобуття. Процес вирощування саду – це не лише невтомний та важкий труд, а й особливий вид духовного подвижництва, в якому неординарно поєдналися натхнення й тривала творча й буденна праця.

Довгий час дискурс саду, іманентно визначаючи духовно-буттєві пріоритети життя людини перебував не в центрі аналітичної уваги вче-

© П. М. Ямчук, 2013

них, а на периферії наукового знання. Таке явище, в свою чергу, зумовлювало недостатнє розуміння глибини семіосфери саду й садівництва як виміру людської культури, дистанціювало цивілізаційне розуміння саду й садівництва від нагальних потреб сьогодення й майбутнього. Проте, на наше переконання, така ситуація як у гуманітарному, так і в загальнонауковому осмисленні феномену саду, садівництва є невідповідною до викликів сьогодення, особливо ж сьогодення, що пережило страшну техногенну катастрофу – Чорнобиль, а відтак – потребує якісної зміни світоглядно-філософських пріоритетів. В цих новітніх ціннісно-смилових системах пріоритетів саме принцип гармонії людини й довкілля, базисний для філософії саду та садівництва, може й повинен стати ключовим при поданні новітнього концептуального погляду на людину, її сутність та місце в новітньому світі III тисячоліття. Філософія саду й садівництва, отже, є не лише відходом від принципу абсолютизації суто наукового знання, а, в жодному разі не відкидаючи науково-технічний прогрес, продовжує на новітньому етапі поступу духовні принципи предків, повертає людину й суспільство до батьківських джерел, відроджує в людині те традиційне начало, яке робить її повсякденне буття одухотвореним, наділеним вищим сенсом, втіленим у органічному зв'язку далеких, близьких, сучасних та прийдешніх поколінь.

Актуальність всебічного наукового осмислення філософії саду й садівництва полягає, на наш погляд, і в тому, щоби через гуманізоване цією філософією новітнє знання, зробити орієнтованим на гармонійне єднання людини й довкілля науковий прогрес, виявити точки сполучностей між сенсотворчими одиницями різних вимірів цивілізаційного поступу. В указаному ціннісному контексті є вагомою ідея щодо розуміння філософії саду й садівництва як особливо значущого виміру філософії трактування світу як саду, де втілюються провідні ідеї Божого промислу. Сад як філософсько-буттєва категорія є не лише універсальною ціннісно-смиловою парадигмою, а завжди виступає у якості провідної константи розуміння людини як себе самої й у цивілізаційному обширі, маючи на меті звільнення духовного поступу особистості від потреб миттєвості, орієнтування такого поступу на вічні духовно-смилові засади.

На актуальність потреби всебічного сучасного осмислення філософії саду й садівництва в реаліях III тисячоліття, а відтак – прямо пов'язаних з нею й світоглядно-естетичних засад паркового мистецтва вказують сучасні українські та зарубіжні дослідники. В окресленому контексті наведемо неординарні й концептуально перспективні в сенсі розширення вітчизняного трактування феномену творення саду й садівництва, актуальні для поглиблення розуміння естетики паркобудівництва, міркування білоруського вченого А.Т.Федорука, які він ви-

словив у праці «Епоха Бароко у паркобудівництві Білорусі». Міркуючи про світоглядно-естетичний феномен садово-паркового мистецтва як вагоме духовно-буттєве явище дослідник зауважує: «З кінця XVI до середини XVIII ст. основним стилістичним напрямком в мистецтві Європи було бароко... наприкінці XVII ст. сформувався європейський тип регулярного палацово-паркового ансамблю. Регулярне паркобудівництво в цей час отримало розвиток... Сади і парки створювалися у великих та малих садибах з метою роздумів, набуття поетичних вражень, проведення урочистостей та вважалися однією з найбільш дієвих форм естетичного виховання людини» [1, с.286].

Є концептуально важливим те, що вчений привертає увагу до кількох знакових диспозицій. Першою з них є наголос на тому, що паркобудівництво в добу пізнього Середньовіччя та Бароко (загальновідомо, що для України й Білорусі естетика та світогляд цієї культурно-історичної епохи були багато в чому не лише спільними, а й такими, що визначали на подальші століття рух осмислення дійсності) стало «основним стилістичним напрямком», суголосним із провідними загальноєвропейськими естетичними течіями й визначило провідні естетичні категорії образного мислення. Так само вагомим у вказаному дискурсі є й те, що власне естетика творення палацово-паркових ансамблів для україно-білоруського та західноєвропейського культурного дискурсів становила особливу смислову сферу, де органічно поєднувалися філософування з «набуттям поетичних вражень», а «проведення урочистостей» у парку чи саду вважалося дієвою формою естетичного виховання людини.

Українське садівництво й паркобудівництво є за сутністю бароковим за своїми константними характеристиками й тому, що в ньому спостерігався ще один відзначений білоруським ученим принцип філософії й естетики ренесансно-барокового садівництва й паркобудівництва. У даному разі йдеться про специфіку добору рослин, ландшафту як одиниць творення особливого універсуму саду і парку, де органічно сполучалися як природнокліматичні умови з мистецтвом садівників та зодчих: «Асортимент рослин у парках Білорусі більше визначався природнокліматичними умовами, ніж вимогами стилю. Т.Костюшко, наприклад, формував лабіринт (парк у Малих Сахновичах) серед заростей ліщини. Для формування зелених «кабінетів», лабіринтів, критих алей, альтанок добре підходили місцеві ялина, граб і липа... При формуванні оформлення Мирського замку... використовувалися плодови дерева. На галявинах парків саджали городні, лікарські та плодово-ягідні рослини... репрезентовані агрусом, порічками, черемшиною, ружею, бузиною, суницями... вирощувалися, крім того, численні квіткові рослини (календула, гвоздики, лілея, левкої, фіалки...)» [1, с.286].

Феномен саду і парка трактується в білоруському світобаченні й садово-парковій практиці не лише схоже до українського розуміння цих явищ, а й максимально наближено до їхнього іманентного смислового наповнення. Є очевидним, що обидва концептуальні розуміння саду і парка базуються на міфологічному й християнському розумінні саду як оприявленої на буттєвому рівні філософської гармонії, що в ній даний Богом природний ландшафт, рослинний світ місцевості доповнюється творчими надбаннями та неординарними трактуваннями семіосфери саду людиною, яка, проте, не прагне зруйнувати цей ландшафт, а навпаки, дещо доповнити, в дусі антропоцентричності ренесансно-просвітницького світобачення, його своїм розумінням первісного задуму. Саме тому з'являються лабіринти із заростей ліщини у парку в білоруських Малих Сахновичах, а в українській уманській «Софіївці» з метою створення тих самих лабіринтів використовується природний граніт. В основі ж обох вимірів паркобудівництва – антична міфологія, де лабіринт (в «Софіївці» більш уточнено – Критський) алегорично співвідноситься зі старогрецьким першоджерелом, що уособлює блукання людини стежинами життя у пошукові шляху до істини.

Важливим видається й спостереження А. Федорука стосовно використання місцевих дерев, лікарських, садово-городніх рослин у процесі створення новітніх на той час явищ паркобудівництва. В українській філософії пізньосередньовічно-барокового паркобудівництва ця ідея посіла чільне місце. Вона так само орієнтувалася на актуалізацію не лише національно-міфологічного, поєданого із загальним європейським античним універсумом, дискурсу, а й усталеного багатовіковою традицією практично-лікарського начала. В філософсько-естетичному розумінні саду й парку як його органічного продовження в бароковому трактуванні не лише краса, а й повсякденна допомога людині в хворобах, у стражданнях, були прямим втіленням духовно-буттєвого призначення саду й садівництва. А відтак – філософії парку й паркобудівництва як їхньої форми тривання.

При цьому не забувалося не лише про виняткові, а й про щоденні потреби людини: «На галявинах парків саджали городні, лікарські та плодово-ягідні рослини... репрезентовані агрусом, порічками, черешиною, ружею, бузиною, суницями». Відтак, порятунок від нестачі їжі також був уключений у філософію садівництва й паркобудівництва, адже мав убезпечувати людей від загибелі через голод або ж інші трагічно-несприятливі обставини. Це розуміння парку мало чим відрізняється від класичного трактування українського й, певно, білоруського саду, в якому народжені рідною землею городні, плодови й ягідні рослини становили основу повсякденного буття людини, а сад

і парк сприймалися не лише як досконалий естетичний універсум, а й як годувальники людини. Є вагомим й наступне. Така філософія барокового паркового мистецтва прямо відповідає філософії саду і садівництва, що її спостеріг в Україні відомий православний дяч Павло Халебський, гостюючи у садибах українських селян і міщан, ієрархів та можновладців. Він прибув в Україну разом із Антіохійським патріархом Макарієм Третім і залишив цікаві й об'єктивні спогади про Україну та її непересічну культуру часів барокового розквіту. Однією ж із основних рис цього розквіту вдумливий спостерігач бачив саме універсальну для всіх верств українського народу культуру плекання саду. Мандруючи Україною в середині XVII століття Павло Халебський звернув увагу на те, що: «коло кожної хати, неначе коло палацу, росте великий сад, тут побачиш плодови дерева, які лише в цій країні прижилися: сила-силенна шовковиці білолистої та червонолистої... горіхів, винограду... А на доглянутих огіркових грядках... висівають крокус, руту і гвоздику усіляких барв» [2, с.178].

Як бачимо, усюди він спостерігав ту філософію творення саду й садівництва, що її ми вище окреслили і яка спостерігалася і в естетиці вітчизняного паркобудівництва. Певне ж і через це зовсім не випадковим є те, що в українській поетичній традиції від часів «Саду божественних пісень» знакового вітчизняного середньовічно-барокового митця Григорія Сковороди через геніальний Шевченків «Садок вишневий коло хати» і до «Саду нетанучих скульптур» Ліни Костенко саме сад постає філософською універсалією, виступає як всеосяжний вимір індивідуального оприявлення себе у світі. Таке поетичне бачення саду міцно ґрунтується на визначених П.Халебським рисах розуміння саду й садівництва як провідної для національної культури духовно-буттєвої ціннісно-сміслові парадигми.

Отже, не є випадковим й те, що саме на цю іманентно українську рису філософії саду й садівництва звертає увагу А.Федорук, вивчаючи феномен барокового паркобудівництва. Універсум гармонії корисного, потрібного, лікувального начал у паркобудівництві й садівництві має спільну основу, і, на наше переконання, це цілком очевидно, походить від правічної філософії саду в біблійному та базованому на ньому вітчизняному буттєвому началі, репрезентованому складною сіміосферою саду в українському селянському, або як визначали філософи межі XIX-XX віків, рустикальному дискурсі. Тим більше, що як зазначає білоруський учений, характеризуючи сад-парк у Альбі: «Свого розквіту регулярні парки в Білорусі досягли в XVIII ст... У парку були квітники, грабові та липові алеї... Центром композиції була кам'яна альтанка з сімома прилеглими дерев'яними павільйонами» [1, с.288].

У вказаному контексті видається незайвим наголосити на тому, що в українському дискурсі садово-паркового будівництва дані концептуальні положення втілювалися в різних ансамблях різних регіонів країни, але вершинним, у всіх провідних сенсах розуміння даного масштабного поняття, здобутком таких пошуків стала «Софіївка», збудована наприкінці XVIII ст., де поєдналися всі провідні начала філософії садово-паркового мистецтва. Сад і парк як одна із ключових форм втілення в повсякденних реаліях філософії вічного саду як ідеї гармонії людини і природи, ідеї, яка в світогляді й бутті інших народів з різних причин лишалася на рівні тільки абстракції, що її неможливо здійснити, для арабського мандрівника-мислителя є тотожною розкішному палацу, дорівнювала матеріальній заможності та величі. Тим більшим є подивування П.Халебського тим, що біля кожної української хати є свій сад. Українці, відтак, у сприйнятті арабського мандрівника-філософа, є людьми, що здатні перетворювати світ довкола себе на земний рай, на гармонійне сполучення величі й повсякденності, духу та буття. Невипадково ж автор книги «Україна –земля козаків» привертає увагу до такої філософсько-буттєвої категорії плекання саду як вміння дбайливо селекціонувати й адаптувати різні плодові дерева до місцевих українських умов («тут побачиш плодові дерева, які лише в цій країні прижилися»).

До слова – саме такою була філософія садово-паркового українського будівництва й у пізньосередньовічну та барокову епохи. До прикладу слід згадати Кавказьку гірку, Єлисейські поля чи Англійський парк в Софіївці, де в універсумі українського парку сполучаються різні типи світового садово-паркового мистецтва, об'єднуються риси як античної так і староукраїнської міфології й міфотворення. До рис українського філософського осмислення світу в мистецтві садівництва слід віднести й естетичний ідеал, що виявляється впродовж багатьох століть у плеканні квітництва. Українська хата неможлива без обрамлення садом, а український сад, на що слушно й точно звернув увагу Павло Халебський неможливий без постійної зміни й буяння квітів. Зміна квітів та квітіння як прообразу нового життя в саду так само є заснованою на українській міфологічній традиції філософською семіосферою саду й садівництва, способом виявлення в мистецтві садівництва національного розуміння Всесвіту. Цікавим у цьому контексті є подане в новітній енциклопедії «Українська міфологія» пряме ототожнення саду і хати. Поруч із поширеним мотивом «раю як саду» спостерігається й таке визначення саду в національній традиції: «маємо також мотив змалювання раю як хати-саду» [3, с.416].

Відтак, для української національної традиції є характерним й таке вельми промовисте й цікаве нерозрізнення обох буттєвих об-

ширів хати і саду. Обширів, де естетичні уявлення поширюються не лише на сад як обрамлення хати, але й втілюються у неординарному концептуальному розумінні саду в хаті. Певне, що любов українців до плекання екзотичних і питомо вітчизняних квітів удома відбиває саме такий аспект національного естетичного ідеалу, втіленому у прагненні створити вічний, незалежний від змін пор року домашній сад. На рівні мистецтва садівництва й паркобудівництва вказана українська міфопоетична й світоглядна ідея здобувала й здобуває вирішення у створенні оранжерей як «вічних садів», що пов'язують українське садівництво з рослинним світом і культурою садівництва далеких країн.

У XIX-XX ст. ідею універсальності саду, де єднуються естетичне, корисне та лікувальне почало плекали і втілювали багато поколінь українських садівників-селекціонерів з родоvodu Симиренків. Проте, їхнє духовно-філософське розуміння саду і садівництва було вже суттєво ширшим, ніж навіть у середньовічно-барокову епоху. В центрі їхньої постійної уваги перебували не лише сади буттєві, а й сади духовні, серед яких опікування виданнями й перевиданнями Шевченкового «Кобзаря», становленням нової української літератури та професійного театру були гармонійно пов'язаними у духовно-філософському сенсі із відкриттям нових сортів яблук, селекцією інших плододових рослин, а загалом – з розкриттям нових смислів буття українського садівництва.

Відомо, що біля української оселі квіти не в'януть від ранньої весни (фіалки, конвалії) до пізньої осені або й початку зими (морози). В такій естетичній й природній водночас парадигмі філософії садівництва так само криється глибокий зміст, адже людина, її родина, родовід у цілому живучи у хаті, що стоїть в садку а пріорі долучається до ідеалу краси, що його символізують весняні, літні, осінні квіти. Цей колообіг краси формує молоду особистість, розвиває її естетичні та морально-етичні чуття, робить внутрішній світ індивідуальності виразно неповторним, досконалим. Відтак – можна вести мову й про культурно-виховну функцію саду й садівництва. Але так само – перебування в світоглядно-естетичному обширові саду є необхідним й людині в добу мудрості, адже сад є одним із втілень на буттєвому рівні всесвітньої гармонії, до якої, осмислюючи світ і себе у світі прагне людина з вершин набутого духовного й життєвого досвіду. В нещодавно опублікованому діалозі з О.Пахльовською Ліна Костенко, пригадуючи свою зустріч з О.П.Довженком, що на той час вже був у порі творчої й життєвої зрілості, акцентувала на не випадково зроненій майстром думці: «він говорив, що старі люди повинні свій вік доживати в садах» [4, с.135].

В поезії Андрія Малишка, де оспівано творчий геній О.П.Довженка є такі значущі образно-поетичні рядки:

*Ти любив живе.
І яблуню живу, важку плодами,
І грушу золоту, дзвінку як дзвін,
І слив мереживо, і візерунки вишень
Багряносоковитих. І духмяний
Малини плід під сивизною вії.
Усе живе, усе тривке і стигле [5, с.398]*

У цьому поетичному розумінні саду виразно простежується принцип гармонійного єднання головних українських садових рослин, без яких не мислиться жоден вітчизняний садок – яблуні, груші, сливи, вишні, малини. Цікаво, що описуючи ці рослини А.Малишко акцентує на їхніх провідних рисах, визначаючи їх як «жива, важка плодами» яблуня, груша «дзвінка як дзвін», «мереживо» слив, «візерунки вишень» тощо. У даних образах-філософемах містяться серед іншого й прозорі асоціативні символи, в яких яблуня нагадує ваготою своїх плодів про достаток і захист врожаєм родини від голоду, груша формою свого плоду про один із вічних сакральних символів християнства – дзвін, «мереживо слив» і «візерунки вишень» асоціюються із візерунками народного побутового розпису та вишиванням і навіть з паперовими витинанками, з національними естетичними світо уявленнями. А все разом – творить неповторний національно-культурний макрокосм, унікальну універсалью тисячолітнього духовно-інтелектуального буття українців у світі.

Підводячи підсумок наших міркувань зосередимось на провідних концептах філософії саду і садівництва в українському національно-культурному просторі. Сад і садівництво віддавна вважалися ключовими константами розуміння українцями світу і Всесвіту. Універсальна семіосфера саду становила і надалі становитиме, згідно із всеохоплюючою універсальією національного розуміння світобуття особливий дискурс, що поширюється на різні сфери виявлення іманентної екзистенції людини й суспільства. В українському світорозумінні сад і садівництво ще від міфологічної ери трактується як модель Всесвіту. Від часів прийняття Руссю-Україною християнства філософія саду і садівництва, орієнтуючись на ідеал Едемського саду, наповнювалася духовним змістом, структуруючись довкола розкриття гармонії саду як ідеалу й для суспільного життя. У добу духовного розквіту в епоху українського Бароко в українській філософії садівництва синтезуються народно-міфологічне та християнське розуміння, що призводить до нового етапу становлення мистецтва садівництва. Цей етап позначається зародженням та розквітом у Україні та Білорусі паркобудівництва, що єднає українсько-білоруське барокове паркобудівництво із західноєвропейською ренесансною естетикою творення парків.

На наш погляд, на сучасному етапі актуальності набуває розроблення новаторських концепцій філософії розуміння саду й садівництва у сенсі відродження традиційного українського трактування цих понять, яке було дещо призабутим у період стрімких соціальних змін ХХ ст. Додаткової ваги цій проблематиці надає потреба переосмислення наукового прогресу як явища в умовах наявності техногенних катастроф та соціальних катаклізмів. Садівництво як особлива світоглядна категорія здатна трансформувати індивідуальне та громадське бачення соціального та науково-технічного прогресу в бік глибшого розуміння перспектив гуманізації та формування нової етики взаємодії людини й довкілля в умовах триваючого нині формування цінностей та пріоритетів новітнього інформаційного суспільства.

Література

1. Федорук А. Епоха Барока у паркахбудуванні України/ А.Федорук// Барока у беларуской культуры і мастацтве. – Минск: «Беларуская навука», 2005. – С. 286-293.
2. Халебський П. Україна – земля козаків /П.Халебський. – К.: «Ярославів вал», 2008. – 293 с.
3. Войтович В. Українська міфологія/ В.Войтович. – К.: «Либідь», 2002. – 664 с.
4. Костенко Л. Це називалось – творчі семінари/ Л.Костенко// І.Дзюба Є поети для епох – К.: «Либідь», 2011. – С. 131-143.
5. Малишко А. Далекі орбіти /А.Малишко. – К.: «Криниця», 2004. – 608 с.

Павло Ямчук

ФИЛОСОФИЯ САДА В МИРОВОЙ И УКРАИНСКОЙ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ТРАДИЦИЯХ

В статье исследуется, исходя из философско-украиноведческих диспозиций, феномен сада и садоводчества, очерчивается способ их осмысления в универсуме отечественной мировоззренческо-бытийной традиции.

Ключевые слова: феномен сада, философия украинского садоводчества, философия сада в мировой и отечественной культуре.

Pavlo Yamchuk

GARDEN OF PHILOSOPHY IN THE WORLD AND UKRAINIAN WORLD OUTLOOK TRADITIONS

In the present article the attention of readers, based on the philosophical dispositions of Ukrainian phenomenon garden and gardening, outlines a process for their understanding in the universe of Russian world outlook and existential tradition

Key words: the phenomenon of the garden, gardening philosophy Ukrainian, philosopheme garden in the world and national culture.

Надійшла до редакції 15.08.2013 р.